

K ČINNOSTI RUSKÉHO KULTURNÍHO OSVĚTOVÉHO SPOLKU ALEXANDR DUCHNOVIČ

NA PODKARPATSKÉ RUSI V OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

MAREK KREJČÍ

Koncem roku 1919 vznikla při schůzce několika představitelů podkarpatoruské inteligence v bytě řeckokatolického kněze a ředitele Avgustyna Vološyna myšlenka založit zemský osvětový spolek pro Podkarpatskou Rus, který by v nových poměrech navázal na činnost předválečného kulturně osvětového spolku sv. Vasilije Velkého, který musel ukončit svoji činnost v období maďarizace počátkem 20. století.¹ Vypracování stanov bylo svěřeno ukrajinskému emigrantovi z Haliče inženýru Mykole Tvorydlo, který navrhl název Prosvita (česky Osvěta) podle již stávajícího spolku ukrajinské orientace v haličské metropoli ve Lvově.² Na první ustavující valné hromadě na jaře 1920 se projeví rozpory mezi ukrajinsky a ruský orientovanými emigranty z Haliče, které se potom rychle přenesly do domácího podkarpatoruského prostředí.³ Vedení spolku Prosvita převzala od počátku organizačně zdatnější ukrajinská skupina, kterou reprezentovali již zmíněný Mykola Tvorydlo, Michal Novakovský, Volodymyr Birčak, Antin Divnyč, Arkadij Životko a především tajemník spolku profesor Ivan Paňkevč.

1 Гаджера, Юлий Петрович: Історія Общества св. Василя Великого и речь ко дню 60-летия от его учреждения. Ужгород 1925.

2 V Haliči spolek Prosvita působil již od roku 1868. Boczkowski, Hipolyt: Haličský ukrajinský osvětový spolek Prosvita. Česká osvěta 10, 1914, č. 5, s. 103–106 a č. 6, s. 123–128. Стряпко, Іван: Товариство Просвіта в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939). Ужгород 2012.

3 Harbuľová, Lubica – Lichtej, Ihor: Miesto emigrantov z Ruska a Haliče v etnoidentifikačných procesoch na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Česko-slovenská historická ročenka 2016, s. 79–93.

Prosvita připravovala oslavy 120. výročí narození rusínského buditele Alexandra Duchnoviče.⁴ V roce 1923 došlo k založení nového kulturně-osvětového spolku Alexander Duchnovič (dále jen Spolek Duchnovič), takže jubilejní oslavy v Užhorodě pořádaly již oba spolky samostatně: Prosvita v neděli 22. dubna a Spolek Duchnovič následující tři dny v týdnu.⁵ Hlavním cílem Spolku Duchnovič měl být kulturní rozvoj ruského národa obývajícího Podkarpatskou Rus. Jako prostředky k dosažení tohoto cíle stanovy uváděly vydávání knih, deníků, obchod knihami, zřizování venkovských čítáren, divadelních a pěveckých kroužků, sokolských a tělocvičných jednot, knihoven, pořádání večírků, přednášek, ochotnických představení, uměleckých výstav a zábav.⁶ Předsedou nového spolku byl zvolen řeckokatolický archidiakon Jevmenij Ivanovič Sabov ze Sevljuše.

V činnosti spolku se od počátku prosadil agilní a ctižádostivý Stefan Andrejevič Fencik, který v něm nepřetržitě zastával v období první republiky funkci (generálního) tajemníka. Běžně jednal jménem spolku za již postaršího předsedu, který navíc žil mimo zemské hlavní město. Fencik se narodil 13. října 1892 ve Velikých Lúčkách v rodině řeckokatolického kněze. Jeho strýcem byl řeckokatolický kněz, spisovatel a vydavatel rusínského časopisu Listok Jevgenij Andrejevič Fencik, jemuž spolek Duchnovič odhalil v květnu 1926 pomník v Užhorodě.⁷ Fencik po maturitě studoval v Budapešti na královské hudební akademii a univerzitě, kde získal doktorát z filozofie a teologie. Po návratu do Užhorodu zprvu dirigoval chrámový sbor řeckokatolické katedrály v Užhorodě a vyučoval na řeckokatolickém semináři. Biskup Anton Papp ho v roce 1918 vysvětil na řeckokatolického kněze a jmenoval profesorem filozofie a křesťanské sociologie v semináři. Vzhledem k nízkým příjmům si nostrifikoval diplom a byl pro školní rok 1923/1924 přijat jako zatímní (od roku 1926 definitivní) profesor státního reálného gymnázia v Užhorodě.⁸

Fencik se v letech 1919–1920 účastnil založení spolku Prosvita a politicky nevystupoval. Teprve v roce 1923 je zaznamenáno jeho členství ve výkonném výbo-

4 Alexander Duchnovič (1803–1865), rusínský národní buditel, spisovatel, pedagog, řeckokatolický kněz. Blíže Onufer, Andrej: Alexandra Duchnoviča nazývajú Komenským Podkarpatska. Dostupné na <https://www.teraz.sk/kultura/alexandra-duchnovica-nazyvaju-komensky/127388-clanok.html> (cit. 1.8. 2024).

5 Národní archiv (dále NA), f. Presidium ministerské rady (dále PMR), dopis kanceláře viceguvernéra čj. 1523 Pres. z 25. dubna 1923; Oslavy buditele Alexandra Duchnoviče na Podkarpatské Rusi. Lidové noviny 31, 1923, č. 201, 22. 4. 1923, s. 2.

6 Сочка-Боржавин, Василий Андреевич – Філіп-Радванський, Людвіг: Історія Общества ім. Александра Духновича 1923–2003. Ужгород 2003.

7 Вергунь, Дмитрий Николаевич: Евгений Андреевич Фенцик и его мѣсто въ русской литературѣ. Рѣчь, произнесенная на открытіи его памятника въ Ужгородѣ (16 мая 1926 г.). Ужгород 1926.

8 Archiv Parlamentu ČR (dále AP), f. Archiv Poslanecké sněmovny, inv. č. 2236.

ru založené seljanské strany republikánské jako zástupce rusínského učitelstva. Navázal zároveň úzké kontakty s předáky místních ruských politických stran Andrejem Michaljovičem Gagatko a Ivanem Fjodorovičem Kurtjakem. Je možné, že kromě jejich vlivu k sebeidentifikaci s velkoruskou orientací přiměla Fencika i omezená možnost seberealizace se v spolku Prosvita nebo konflikty se svým nadřízeným ve škole ukrajinským emigrantem Andrijem Alyskevyčem.⁹ Byl to právě Kurtjakem vedený autonomní zemědělský svaz, který po odchodu ředitele školského odboru v Užhorodě Josefa Peška na zdravotní dovolenou navrhoval Fencika jako nejhodnějšího kandidáta z řad místní inteligence na toto místo.¹⁰ Naopak nový víceguvernér Antonín Rozsypal jej v dopise presidiu ministerstva školství charakterizoval jako podvrtný element a nepřítel Čechů a požadoval jeho služební přeložení z Podkarpatské Rusi do Čech.¹¹

9 Blíže: Tomek, Miroslav: Ukrajinstí emigranti na Podkarpatské Rusi a státní služba (1919–1929). Těžké hledání uplatnění na východě republiky. *Paginae historiae*: sborník Národního archivu 23, 2015, č. 2, s. 242–243. Zatímco Alyskevyč organizoval ukrajinský skauting Plast, Fencik vedl ruskou skautskou organizaci Duchnovič.

10 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky (dále KPR) 1919–1947, sign. PR 1378, inv. č. 906.

11 Tamtéž. Přípis prezidia politickej správy Podkarpatské Rusi čj. I-5176 pres. ai 24 z 10. července 1924 prezidiu ministerstva vnitra. Rozsypal zde mj. uvádí: „V létě minulého roku... nastal s ním obrat potud, že věnoval se činnosti politickej, a to směru krajně velkoruského, zahrocení při tom autonomistického a tendence české myšlenke jistě nenakloněné. Jak veškerá činnost jeho, ve zdejších rozvázných krížich nazývaná opravdovým žonglérstvom, tak i politickej působení jeho – klopýtající na všech stranách nejen o nedostatok vážnosti a zkušeností, nýbrž právě z důvodu nedostatku jakéhokoli vlastního skutočného slovanského založení a přesvědčení – charakterisovati lze jako bezzásadné, podvrtné a nebezpečné. ... Upozorňuji toliko na to, že každá slovanská řeč, či nářečí, jimž jmenovaný – mluvíci ostatně ve svém vlastním prostredí přece stále ještě pouze maďarsky – mluví a to ne snad ex cathedra, nýbrž kdekoliv, jest opravdovým monstrem, vzbuzujícím jak u skutočných Rusů či Ukrajinců, jichž Štěpán Fenczik jest nepřítelom nesmiřitelným, či Čechů útrpný úsměv. Ve své chorobné snaze činiti se všestranně důležitým jest jmenovaný činným též v novém spolku Alexandra Duchnoviče, ve Filharmonickém sdružení, ve Školnaja Pomošči atd. Ježto ambice jeho podpořené přímo neuvěřitelně získanými formálními kvalifikacemi, jež jsou v naprostém rozporu s celkovým mravním a intelektuelním založením jeho, horempádem snaží se zastříti skutočnou odbornou i všeobecnou nevědomost a úžasně provokující povrchnost, nešťití by se jmenovaný žádných prostredků získati úspěchu své tížádositi. Veřejně ostouzí vedení reálného gymnázia v Užhorodě, jež svěřeno bylo prozatímně nynějšimu správci Aliskievičovi (pocházejícímu z Haliče, orientace ukrajinské), svou nelásku k Čechům též neskrývá. Podáváje o dr. Fencikovi, jenž podléhá vlivu intelektuelně silnější a skutočně vzdělanější, formelně na velkoruskou přeorientované maďarské učitelky zpěvu Lenky Hudákové, známé svými maďarskými styky, hořejší vyličení charakteristické i pro zdejší poměry vůbec, žádám, aby bylo z důvodů závažně politickej působeno k tomu, aby ministerstvo školství a národní osvěty, vezme-li v úvahu jmenování Fenczikovo profesorem, přidělilo jej současně ihned službou do Čech ku střední škole, ježto jeho setrvání na Podk. Rusi v definitivním postavení nelze míti za záhodno, na což s důrazem dovoluji si upozornit.“

Fencik organizoval hudební sbor spolku, který dirigoval při slavnostních příležitostech, jako například při odhalení Duchnovičova pomníku v Sevljuši v roce 1925. Jako tajemník spolku podle vzoru Prosvity přistoupil k urychlenému budování regionálních poboček soustředěných kolem lidových knihoven a čítáren v jednotlivých obcích. Akci na podporu lidového knihovnictví původně zahájil školský referát civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě. Zatímco v českých zemích byly stávající spolkové knihovny v dvacátých letech 20. století začleňovány do obecních knihoven, na Podkarpatské Rusi spolky Duchnovič i Prosvita extenzivně rozšiřovaly síť vlastních knihoven a čítáren. Spolek Duchnovič do čítáren distribuoval ruské noviny, knihy a také brožury, které vydával v nakladatelství Školnaja pomošč.

Spolek Duchnovič rozvinul hned po svém založení široce koncipovanou činnost, jejíž rozsah zřejmě přesahoval vlastní finanční možnosti. Vzhledem k ekonomické situaci nebylo možné spoléhat na finanční podporu místního obyvatelstva. Již po prvním ročníku pro nedostatek abonentů zanikl časopis Karpatskij kraj vydávaný spolkem. V matrice členů bylo záměrně ponecháváno velké množství osob, které členské příspěvky nemohly nebo nechtěly řádně hradit, aby se ve statistice mohl vykazovat větší počet stoupenců. Spolek usiloval, aby jeho kulturně osvětová činnost byla subvencována československým státem, a proto zpočátku vystupoval státotvorně. Místopředseda spolku Josef Kaminský, tajemník Fencik a učitel Vasil Špeník byli 1. prosince 1924 přijati v audienci prezidentem republiky T. G. Masarykem. Ujistili ho svou loajalitou a snahou přispět ke kulturní konsolidaci země. Prezidentovi pak předali memorandum o jazykové otázce na Podkarpatsku a prosili ho, aby propůjčil všechn svůj vliv, aby ministerstvo školství schválilo ruskou gramatiku Sabova, že se tím vyřeší jazykový spor.¹² Prezident, který s delegací mluvil rusky, prohlásil, že jazykové otázky jsou autonomní věcí Podkarpatské Rusi, o níž on rozhodovat nebude. K druhé prosbě, aby spolek obdržel hmotné prostředky pro kulturní práci, se přímo nevyjádřil. Ze záznamů prezidentské kanceláře je však zřejmé, že se uvažovalo o podpoře ve výši 15 000–20 000 Kč z prostředků prezidenta republiky, ale až v pozdější době, jakmile spolek dostatečně prokáže výsledky své činnosti s tím, že obdobná podpora by byla poskytnuta zároveň spolku Prosvita. Vedení Spolku Duchnovič nabídlo prezidentu Masarykovi čestné členství a později požádalo Masaryka o převzetí čestného protektorátu. Ani jedné žádosti však nebylo vyhověno, protože se nepovažovalo za žádoucí, aby se nejvyšší představitel státu exponoval na straně jednoho ze dvou zápolících spolků.¹³ Prezident také vyjádřil určitou nespokojenost, jak

12 AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. PR 1378, inv. č. 906, kart. 14.

13 Tamtéž. Záznam Ivana Parkányiho z 13. prosince 1924. „*Není-li už možné této doby společná práce, která by zajisté byla nejprospěšnější, nebude na škodu rusinům, budou-li pracovat spolky dva, mezi nimiž přirozeně vyvine se ušlechtilé zápolení, které přispěje pozitivně k všestrannější*

delegace popisovala průběh audiece v podkarpatském tisku.¹⁴ V roce 1926 zástupci spolku Fencik a Kaminský přišli s myšlenkou vystavět k jubileu republiky pomník prezidenta Masaryka v Užhorodě.¹⁵ Fencik se stal aktivním členem předsednictva komitétu pro jeho výstavbu, do jehož čela byli zvoleni český vládní komisař města, zástupci legionářů a vojska. Jako předseda propagační komise přednesl ruský projev o Masarykově významu při slavnosti kladení základního kamene pomníku v rámci zborovských oslav v červenci 1927. Spolek také vydal několik lidových propagačních brožur o životě a díle prezidenta Masaryka.

V jednání s československými úřady pak poukazoval na tyto projevy loajality a zároveň očerňoval konkurenční ukrajinskou Prosvitu, že ve svých řadách sdružuje iredentisty, emigranty a protistátně smýšlející individua. Šlo zde o politickou a jazykovou orientaci Podkarpatské Rusi, ale také o rozdělení státních subvencí. Zde výhodu měla déle působící Prosvita, která si dokázala získat řada příznivců v Civilní správě Podkarpatské Rusi na tamním školském referátu a vlivem Jaromíra Nečase i v prezidentské kanceláři. Výbor Spolku Duchnovič požadoval už v prvním roce své existence o vládní podporu na kulturní vzdělání lidu ve výši 300 000 Kč. Obdržel však tehdy pouze 10 000 Kč od školského referátu v Užhorodě. Spolek se proto 12. dubna 1924 obrátil s žádostí o podporu přímo na ministerského předsedu Antonína Švehlu, ministra vnitra Jana Malypetra a ministra školství Rudolfa Bechyně. Zatímco představitelé spolku usilovali o stálou subvenci na činnost Spolku obecně, resortně příslušné ministerstvo školství a národní osvěty (dále ministerstvo školství) preferovalo příspěvky na konkrétní účel. V roce 1926 ministerstvo zmocnilo Civilní správu Podkarpatské Rusi vyplatit spolku postupně ve čtvrtletních lhůtách 93 000 Kč na divadelní, hudební a osvětovou činnost, ale zároveň požadovalo detailní vyúčtování subvence.¹⁶ Dodatečně pak ještě poskytlo další účelovou subvenci na úhradu výloh spojených se zájezdem ruského činoherního souboru z Prahy na Podkarpatskou Rus. Spolek pak další žádost o státní subvenci pro rok 1927 doložil podrobným rozpočtem v celkové výši 216 144 Kč.¹⁷ Víceguvernér Rozsypal však ne-

a pronikavější práci a ponese blahodárné výsledky. Ten směr, který při stejných životních podmínkách, prokáže větší výsledek i v kulturní práci, připoutá k sobě v dohledné době převážnou většinu celého národa.“

14 Tamtéž. „Prezident řekl, že deputace necituje jeho slova přesně. Nepamatují se už na všechno, ale vzpomínám, že jsem se jich ptal: Je Vološin Rus? Oni řekli: Ano. A jeho gramatika taky? Vidíte, dva Rusové a dvě gramatiky!“

15 Tamtéž. Dopis Civilní správy Podkarpatské Rusi čj. 9377ai 26 z 4. června 1926.

16 NA, f. Ministerstvo školství 1918–1949, inv. č. 1685, sign. 21, kart. 2884, výnos Ministerstva školství čj. 13.757/26 z 23. února 1926.

17 Archiv Národního muzea (dále ANM), f. Antonín Hajn (dále Hajn), inv. č. 5859, kart. 214, Схематический бюджет Культурно-просветительного общества им. Александра Духновича на 1927 год. Pro další rok 1928 byl rozpočet snížen na 199 857 Kč.

doporučil vyřízení žádosti s tím, že spolek spoléhá na krytí schodků státem a především jeho předsedou je „známý nepřítel Čechů a československé státní myšlenky Szabó (!) a jednatelem spolku neméně známý Fencik“.¹⁸ V roce 1927 Fencik jako člen Ústřední ruské národní rady zapojil Spolek Duchnovič do organizovaných protestních akcí proti připravované územně-správní reformě, kdy místo autonomní Podkarpatské Rusi spravované guvernérem a sněmem měla být vytvořena země podkarpatoruská řízená zemským úřadem.¹⁹ Skutečnost, že v prvotním návrhu zákona bylo jako zemské hlavní město označeno Mukačevo, vedla dokonce k obavám, že by Užhorod s okolím mohl být připojen k Slovensku.

Před zahájením školního roku 1927/1928 obdržel Fencik náhle od školského referátu jako středoškolský profesor dekret o přeložení ze státního reálného gymnázia v Užhorodě do vzdáleného Chustu. Fencikovi mělo být v Rozsypalově kanceláři důvěrně naznačeno, že pokud slíbí, že zanechá činnosti v Centrální ruské národní radě a Spolku Duchnovič, bude mu umožněno zůstat v Užhorodě.²⁰ V opačném případě by nemohl pro vzdálenost stejně tyto funkce řádně vykonávat a musel by se vzdát i vyučování v řeckokatolickém semináři v Užhorodě, čímž by byly zkráceny jeho příjmy. Fencik místo v Chustu nenastoupil a požádal o zdravotní dovolenou. Z dochované korespondence vyplývá, že Spolek Duchnovič v tomto i v dalších případech využíval k intervencím na ústředních orgánech státní správy v Praze poslance Antonína Hajna, který byl předsedou podkarpatoruského odboru národně demokratické strany. Jeho prostřednictvím byl Fencik přijat v audienci 27. března 1928 ministrem školství Milanem Hodžou. Spolek své žádosti o finanční podporu dosud podával podle instančního postupu prostřednictvím školského referátu v Užhorodě, jehož představitelé zaujímal k němu více než rezervované stanovisko. Nyní se začal obracet přímo na ministra Hodžu, který vydal v dubnu 1928 pokyn prozatím poukázat spolku subvenci 30 000 Kč. Vzhledem k vstřícnému postoji ministra Hodži se valná hromada Spolku Duchnovič v Mukačevě 4. června 1928 rozhodla obrátit se na něj s žádostí o vyřešení vyučovacího jazyka na podkarpatoruských školách ve prospěch spisovné ruštiny. V roce 1924 spolek vlastním

18 AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. PR 1378, inv. č. 906, kart. 14, dopis viceguvernéra čj. 111 Pres. ai 26 z 2. prosince 1926. „Spolek pořádá hudební podniky, které jsou přes míru pasivní, platí vysoké honoráře za vystoupení členů ruského baletního sboru z Prahy. Spolek spoléhá jen na státní subvenci, vždýť i telefon platí spolku stát. Při tom členské příspěvky nejsou k nalezení.“

19 Tamtéž. Zpráva policejního ředitelství v Užhorodě čj. 2431 pres. ai 27 z 5. dubna 1927. Předseda spolku Sabov 13. února 1927 pořádal v církevní škole ve Velké Sevljuši nepovolené shromáždění, kde protestoval proti chystané správní reformě. Na schůzi Ústřední ruské národní rady 18. února 1927 4. dubna 1927 mluvil Fencik ostře proti zavedení zemské politické správy na Podkarpatské Rusi. Žádal odstranění českých úředníků s tím, že uvolněná místa mohou být ihned zaplněna domácí inteligencí.

20 ANM, f. Hajn, inv. č. 5859, kart. 214, dopis Štěpána Fencika Antonínu Hajnovi ze 17. listopadu 1927.

nákladem za redakce předsedy Sabova vydal gramatiku ruského jazyka, kterou zaslal ministerstvu s žádostí, aby byla schválena jako učební pomůcka pro podkarpatoruské školy. Spolek upozornil, že předchozí ministři se o tuto žádost vůbec nezajímali a prosil, aby Hodža, který udělením finanční podpory spolku již projevil „podporu pravé ruskosti“, prosadil schválení této učebnice do výuky.²¹

V roce 1926 Fencik usiloval o schválení přepracovaných stanov, aby územní působnost spolku mohla být rozšířena z Podkarpatské Rusi i na východní Slovensko, kde žila na území bývalých žup šarišské a zemplínské početná východoslovenská rusínská komunita. Požadavek úpravy správní hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí se začleněním tzv. Prešovské Rusi byl jedním z opakujících se politických požadavků spolku i dalších ruských korporací. V Prešově se konala v červenci 1927 valná schůze spolku zakončená symbolicky položením květin u Duchnovičova hrobu. Fencik začal navazovat spojení i s dalšími ruskými organizacemi v zahraničí. V srpnu 1929 Fencik spolu s guvernérem Antonem Beskidem navštívili Lvov, kde jednali se zástupci ruského osvětového spolku Kačkovskij.²² Guvernér položil věnec se stuhou Spolku Duchnovič na památník připomínající oběti z řad obyvatel Haliče a Podkarpatské Rusi, kteří pro své proruské sympatie byli počátkem světové války zatčeni a internováni v koncentračním táboře Thalerhof ve Štýrsku. Fencik se také spolu s lvovským redaktorem Dmitrijem Andrejevičem Markovem koncem léta 1929 účastnil mezinárodní konference zástupců ruských menšin v lotyšské Rize. Koncem dvacátých let vystupoval rovněž na sjezdech ruských vědců v exilu konaných v Bělehradě (1928) a Sofii (1930).

Fencik se v této době aktivně angažoval při vzniku Podkarpatského svazu osvětového ustaveného v jubilejním roce republiky 1928, kde byl hlasy ruských i českých delegátů zvolen ústředním předsedou. K jubileu republiky vydal spolek Duchnovič řadu brožur a zahájil akci na výstavbu vlastního sídla, Ruského národního domu. Když vliv Hodži, který musel odejít v polovině února 1929 z vlády, ustoupil do pozadí, hledal Fencik novou politickou oporu v stranách autonomistického ruského bloku vytvořeného s podporou národní demokracie před parlamentními volbami v roce 1929. Na sjezdu v Mukačevě 10. srpna 1930 blok požadoval, aby správa školství byla předána bezodkladně do rukou místních ruských učitelů, bylo zastaveno další zřizování českých škol v ruských obcích a uvolněná místa ve státní správě byla přednostně obsazována zdejšími „ruskými autochtonci“.²³ Ze státních prostředků místo podpory maďarského provládního tisku měla být podporována ruská kultura, a především spolek Duchnovič.

21 ANM, f. Hajn, inv. č. 5859, kart. 214, kopie dopisu spolku Duchnovič čj. 591/28 ministru Milanu Hodžovi.

22 O spolku Kačkovskij: Пашаева, Нина Магометхановна: Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв.. Москва 2001.

23 ANM, f. Hajn, inv. č. 5859, kart. 214, rezoluce spolku Duchnovič z 10. srpna 1930.

Počátkem roku 1929 spolek Duchnovič podpořil Fencika jako kandidáta na uprázdněné místo kanovníka katedrální kapituly v Užhorodě, který zároveň vykonával dohled nad řeckokatolickými učitelskými semináři.²⁴ Ministerská rada však ve své schůzi 10. ledna 1930 jmenovala kanovníkem dosavadního tajemníka biskupa Petra Gebeja Alexandra Stojku. Stojka byl zvolen kapitulním vikářem pro správu eparchie po Gebejově smrti v dubnu 1931. Mezi kandidáty na biskupa byl zmiňován jak Stojka, tak Fencik, oba stejně staří, kteří získali v Budapešti doktorát teologie. Kandidaturu Fencika jako osobnosti schopné zavést proti maďaronům v církvi „*poctivý slovanský duch*“ v Praze prosazoval gubernátor Anton Beskid.²⁵ Papež nakonec na jaře 1932 se souhlasem československých úřadů jmenoval biskupem Stojku.²⁶ Toto dvojí soupeření zhoršilo Fencikovy vztahy se Stojkou, které posléze vyvrcholily suspendováním Fencika pro neposlušnost své církevní vrchnosti.

V prosinci 1929 se stal novým ministrem školství slovenský právník Ivan Dérer, na něhož se společnost obrátila s připomenutím nerozřešeného schválení ruských učebnic.²⁷ Dérer svolal anketu o jazykových poměrech na podkarpatských školách. Jednání za přímé účasti ministra 17. března 1931 ukázalo zásadní neslučitelnost názorů rusofilské a ukrajinské strany reprezentovaných spolky Duchnovič a Prosvita. Zástupcům Spolku Duchnovič Stefanu Fencikovi a Konstantinu Skripskému se nepodařilo prosadit minimální program, aby vedle aprobovaných ukrajinských učebnic ministerstvo schválilo pro vyučování i učebnice ruské. Prostředkem nátlaku na vládu se mělo stát přijetí dokumentu nazvaného Deklarace kulturních a národnostních práv karpatoruského národa. Učitelé byli vyzváni, aby sami zavedli do vyučování ruské učebnice. Školský referát v Užhorodě zahájil disciplinární řízení s ruskými učiteli. Někteří učitelé z obavy před postihem podpis odvolali, jiní popřeli, že by deklaraci vůbec podepsali. Výbor Spolku Duchnovič se vyslovil pro vyloučení učitelů, kteří porušili dohodnutý solidární postup, a tvrdil, že usnesení výboru spolku zavazuje všechny jeho členy, bez ohledu, zda deklaraci dosud podepsali či nikoliv. Ministr Dérer pak výslovně zakázal na Podkarpatské Rusi používání neschválených učebnic. Jako reakce vznikl ruský národní komitét pro spásu ruského jazyka na Podkarpatsku. Počátkem října 1932 při pobytu prezidenta Masaryka v Bystřičce usiloval spolek o udělení audience delegaci, která by hlavě státu odevzdala memorandum týkající se připuštění ruských učebnic do škol. Referent pro Podkarpatskou Rus v kanceláři prezidenta

24 ANM, f. Hajn, inv. č. 5859, kart. 214, dopis spolku Duchnovič čj. 38/29 Antonínu Hajnovi.

25 AKPR, f. KPR 1919–1947, inv. č. 865, sing. PR 925, kart. 12, dopis Antona Beskida kancléři Přemyslu Šámalovi z 4. května 1931.

26 Adamovič, Tomáš: Okolnosti menovania Msgr. Alexandra Stojku za nového mukačevského biskupa. *Acheron: Acta Historica et Orientalia Neosoliensia* 11, 2021, sv. 7, s. 37–51.

27 ANM, f. Hajn, inv. č. 5859, kart. 214, kopie dopisu spolku Duchnovič čj. 761/30 ministru školství z 28. června 1930.

republiky Ivan Parkányi tehdy odpověděl, že prezident za svého krátkého pobytu na Slovensku může přijmout jen několik naléhavě nutných a předem dojednaných návštěv, protože se nepovažovalo za vhodné angažovat osobnost pana prezidenta v jazykovém sporu.²⁸ Na schůzi spolku Duchnovič v mukačevském divadle 9. října 1932 řečníci hrozili školní stávkou nebo rezignací ruských poslanců a senátorů na své mandáty v pražském parlamentu. Členství v komitétu přijali i čeští zástupci agrární, národně demokratické a národně socialistické strany, které chtěly celou záležitost využít k získání většího vlivu na úkor sociální demokracie, kterou Dérer ve vládě zastupoval. S podporou těchto stran zemské zastupitelstvo v roce 1932 poskytlo spolku Duchnovič subvence ve výši 50 000 Kč (Prosvita obdržela 30 000 Kč a Podkarpatský sbor osvětový 10 000 Kč).

V červnu 1933 zemřel guvernér Anton Beskid, který svým rusofilským zaměřením i příbuzenskými vztahy dosud Fencika a Spolek Duchnovič v jeho činnosti morálně i hmotně podporoval. Fencik hledal podporu u Republikánské strany československého venkova i skupiny Hradu. Nakonec se začal se sbližovat s předsedou českého pravicového uskupení Národní liga Jiřím Stříbrným, který měl projevit ochotu podpořením spolku částkou 160 000 Kč. Spolek peníze naléhavě potřeboval, protože musel uhradit splatné pohledávky za stavbu ruského národního domu v Užhorodě. V této věci se obracel s žádostí o podporu na správní radu plzeňského akciového pivovaru a na další podnikatele z českých zemí. Na podzim 1933 přinesl list Ukrajinské slovo informaci, že Fencik získává finanční podporu z beckovského Polska prostřednictvím polského konzula v Užhorodě Mariana Świerzińskiho. Oplátkou měl v listu Karpatorusskij golos uveřejňovat politické komentáře dodávané polskou stranou. Přestože Fencik obvinění popřel, ministerstvo školství i zemský výbor v Užhorodě odmítli další subvence pro Spolek Duchnovič. Na valné hromadě spolku v červnu 1934 v Mukačevě byl přečten přípis nepřítomného předsedy spolku Sabova, který doporučoval, aby v zájmu ruské věci Fencik dočasně odstoupil z funkce jednatele společnosti. Fencikovi početní stoupenci však prosadili jeho opětovnou volbu do výboru. Vzhledem k bouřlivému průběhu zasedání již nebyla provedena volba místopředsedů a jednatele, kterou fakticky nadále vykonával Fencik.

V této situaci se Fencik rozhodl pro cestu do Spojených států amerických, kde zamýšlel u rusínské emigrace získat potřebnou finanční podporu. Jeho nepřítomnosti využili jeho političtí odpůrci. Ve výboru spolku prosadili prohlášení, že Fencik odcestoval jen jako soukromník na přednáškové turné mezi krajany a že není v Americe oprávněn oficiálně zastupovat spolek. Výbor zároveň vypověděl nájemní smlouvu ve spolkovém domě redakci deníku Karpatorusskij golos a posléze byl deník šéfredaktorem Josefem Kaminským, který se po smrti Sabova stal

28 AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. A632/32, inv. č. 906, kart. 14, záznam z 12. října 1932.

předsedou spolku a byl označen formálně jako vydavatel, náhle zastaven. Fencik po zprávách z domova přerušil spolupráci s představitelem rusínské emigrace Alexandrem Gerovským a ve svých veřejných projevech manifestoval pročeskoslovenské a protirevizionistické stanovisko. Finanční prostředky od amerických rusínů použil k financování nového listu *Naš karpatorusskij golos*, který byl však na jaře 1935 úředně zastaven. Policie v Užhorodě vykonala domovní prohlídky u Fencikových příbuzných a přátel, při nichž byla zabavena jeho korespondence z Ameriky. Fencik sám byl při návratu do Československa na pohraničním přechodu v Chebu v pařížském rychlíku zatčen pro podezření z porušení zákona na ochranu republiky.

V policejní vazbě Fencik strávil 36 dnů. Po propuštění se s aureolou národního mučedníka stihl ještě zapojit do voleb do poslanecké sněmovny, vypsaných v květnu 1935 s nově založenou Ruskou národní autonomistickou stranou (RNAP).²⁹ V této politické činnosti mu aktivně pomáhali mnozí členové Spolku Duchnovič a studentského spolku *Vozroždenije*. Protože se Fencik obával, že by jím vedená strana samostatně nemusela dosáhnout volebního čísla, rozhodl se kandidovat společně s Národním sjednocením. Tato česká pravicová strana na Podkarpatské Rusi přenechala místa ruským politikům k nespokojenosti řady českých stoupců bývalé národně demokratické strany. Ruská kandidátka ve volebním kraji Užhorod soustředila přes devět procent hlasů.³⁰ Poslancem parlamentu se stal Fencik rozhodnutím vedení Národního sjednocení v druhém skrutiniu, ačkoliv vůdce strany Karel Kramář prosazoval vůdce ruské národní strany, přešovského advokáta Ivana Židovského.

V červnu 1935 byl na valné hromadě Spolku Duchnovič ve Svaljavě Fencik znovu zvolen do jejího výboru. Novým předsedou byl zvolen senátor Edmund Bačinský, člen vládní agrární strany. V říjnu 1935 přijal spolek zvláštní memorandum adresované prezidentu T. G. Masarykovi, tehdejšímu předsedovi vlády Janu Malypetrovi, ministru školství a národní osvěty Janu Krčmářovi a ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi. Pisatelé prohlašovali, že karpatoruský národ se rozhodl spojit po světové válce svůj osud s bratrským národem československým v plném vědomí své ruskosti, a ne jako neurčitá národní masa, u níž by byla sporná jak národnost, tak řeč nebo dokonce i jméno. Stávající školskou a jazykovou politiku na Podkarpatské Rusi označili za neslučitelnou s ustanoveními československé ústavy, mírových smluv i základními principy demokracie. V historickém exkursu obsáhle dovozovali, že už nejstarší památky zdejšího písemnictví byly sepsané církevněslovanským jazykem ruské redakce a v devate-

29 Токар, Маріан Юрійович: Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород 2006.

30 Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1935. Praha 1935.

náctém století všichni spisovatelé a kulturní pracovníci běžně užívali literární ruštiny. Vznik rusko-ukrajinského jazykového antagonismu spojovali až s popřevratovou politikou československé školské správy na Podkarpatské Rusi, která prosazováním ukrajinských učitelů z bývalé Haliče umožnila rozvoj ukrajinské ideologie a místní lidové dialekty nesprávně ztotožňovala s ukrajinským jazykem. Signatáři požadovali odvolání výnosu ministerstva školství z roku 1932, podle něhož nesměly být neschválené ruské učebnice při vyučování jako neaprobované nadále používány, jako nezákonného a v rozporu se zásadou jazykového sebeurčení. Žádali nejen zavedení ruských učebnic ve školství Podkarpatské Rusi, ale i zrušení ministerského schválení coby „*učební pomůcky*“ ve školách používané gramatiky Ivana Paňkevčyče jako filologicky i pedagogicky nevhodného experimentu, který stál u zrodu jazykového chaosu. Memorandum Spolku Duchnovič podepsali i zástupci Učitelského tovarišestva Podkarpatské Rusi, Svazu ruských učitelů na Slovensku, spolku Školnaja pomošč v Užhorodě, Ústředního svazu podkarpatoruských studentů v Užhorodě, studentských spolků Vozroždennije, Dobrjanský, Rodina a Stoj, Svazu ruských žen v Užhorodě a Ruského dívčího kroužku v Mukačevě.³¹

Po ustavení nové vlády Fencik obsah memoranda zveřejnil 18. listopadu 1935 jako svou poslaneckou interpelaci s dotazy na nového předsedu vlády Milana Hodžu. Poslední otázka předsedovi vlády byla záměrně vyhocena ostře polemicky: zda hodlá (premiér) neprodleně odvolat přípuštění ukrajinských učebnic do škol Podkarpatské Rusi a učinit přítrž diktátu ukrajinského jazyka v ruských školách na Podkarpatské Rusi, kde podle soupisu lidu z roku 1930 žilo jen 2 350 Ukrajinců, ale 450 000 Rusů.³² Hodža odpověděl 7. února 1936, že pro postup ministerstva školství a národní osvěty při stanovení vyučovacího jazyka v Podkarpatské Rusi může být jedině rozhodujícím ustanovení Generálního statutu pro Podkarpatskou Rus, přijatého vládou v listopadu 1919. Zároveň v odpovědi uvedl v pochybnost v interpelaci uvedená data o číselném poměru Rusů a Ukrajinců na Podkarpatské Rusi, které neodpovídaly úředně vyhlášeným výsledkům sčítání lidu. Fencik kontroval dalšími interpelacemi, v nichž se pokusil zpochybnit platnost Generálního statutu a dovozoval, že jedině zemský sněm může být oprávněn rozhodovat v jazykových otázkách. V další interpelaci z března 1936 Fencik požadoval marně před svoláním sněmu přípuštění ruských učebnic do školského vyučování.³³ Stejně tak neúspěšně

31 AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. PR 1378, inv. č. 906, kart. 14.

32 AP, f. Poslanecká sněmovna (PS) IV, Интерпелляция депутата Д-ра С. А. Фенцика Председателю Совета Министровъ объ учебникахъ.

33 AP, f. PS IV, Интерпелляция депутата Д-ра Степана А. Фенцика Председателю Совета Министровъ и Министру Народнаго Просвещения Чехословацкой Республики объ учебникахъ и языкѣ преподавания въ школахъ Подкарпатской Руси.

požadoval zavedení ruštiny jako oficiálního jazyka do správních a soudních úřadů, přičemž všem veřejným zaměstnancům na Podkarpatské Rusi měla být uložena povinnost osvojit si ruský jazyk, aby v něm mohli jednat se stranami.³⁴

Počátkem listopadu 1937 se Fencik připojil ke skupině Národní ligy, vyloučené z Národního sjednocení, s níž vytvořil nový společný poslanecký klub. Fencik vedle již zmíněných kontaktů se Stříbrným spolupracoval především s ligistickým poslancem Františkem Schwarzem, který se zajímal o podkarpatoruskou problematiku.

Předsedou Spolku Duchnovič byl po Bačinském zvolen umírněný školní inspektor Vasilij Antalovský, který patřil k osobním přátelům nového viceguvernéra Jaroslava Mezníka.³⁵ Situaci však opět vyhrotil radikální Fencik, který zveřejnil otevřený list viceguvernérovi, kde skutečnost, že spolek v únoru 1937 obdržel od školského referátu český přípis o uspořádání oslav narozenin prezidenta T. G. Masaryka, označil jako záměrnou provokaci ruského obyvatelstva, když státní úřad v úředním styku s ruským kulturním spolkem nedokázal respektovat jazyk domácího obyvatelstva.³⁶ Na stránkách deníku *Naš put'* již dříve zahájil kampaň za práva ruského jazyka, v níž vyzval čtenáře, aby žádali všechny úřední věci v ruském jazyce, výměry psané v jiné řeči vraceli zpět a dovolávali se jazykového zákona a ústavní listiny potvrzující autonomní práva Podkarpatské Rusi.³⁷

Na valné hromadě Spolku Duchnovič v Užhorodě 6. června 1937 byl zdůrazněn historický princip nacionální jednotnosti celého ruského národa a bylo protestováno proti používání termínu rusínský národ. Závěrem přijatá rezoluce požadovala urychlené zřízení ruských škol, jmenování ruských úředníků do ruských obcí, urychlené svolání sněmu, který by rozhodl o kulturně nacionálních otázkách a jazykovém sporu a zavedení ruského jazyka na základě gramatiky Sabova ve státních, zemských, okresních a obecních úřadech. Spolek podpořil požadavky studentských korporací na zřízení ruské univerzity v Užhorodě, rusko-slovenské techniky v Košicích, vybudování studentských kolejí v Praze, Brně a Bratislavě a založení studijního fondu pro karpatoruskou mládež. Další požadavky se týkaly zorganizování karpatoruského Národního divadla v Užhorodě, zřízení dalších ruských středních, měšťanských, odborných a národních škol, státní podpory pro ruské kulturní a osvětové spolky, knihovny a čítárny, vydávání prací ruských spisovatelů a vědců.³⁸ V projevu

34 АР, ф. PS IV, Интерпелляция депутата Д-ра С. А. Фенцика Председателю Совета Министровъ объ урядовомъ языке.

35 V roce 1938 se Antalovský oženil s koncipistkou Zemského úřadu v Užhorodě Jolantou Petreckou. Řečníkem na svatbě byl viceguvernéř Jaroslav Mezník.

36 Наш путь, 1936/1937, 2, č. 208, 27. 2. 1937, s. 1.

37 Наш путь, 1936/1937, 2, č. 199, 23. 1. 1937, s. 1.

38 АКРР, ф. КРР 1919–1947, sign. PR 1051/37, inv. č. 906, kart. 14.

na sjezdu Učitelského tovarišestva Podkarpatské Rusi 3. července 1937 v Užhorodě Fencik prohlásil, že není třeba, aby kdokoliv určoval Podkarpatské Rusi oficiální jazyk, neboť jde výlučně o věc podkarpatoruského národa, který už má svůj rodný ruský jazyk. Zároveň zopakoval požadavek, aby byl do všech škol i úřadů zaveden ruský jazyk podle gramatiky vydané Spolkem Duchnovič.³⁹

Fencik vystupoval v pražském parlamentu aktivně a přednesl řadu interpelací o poměrech na Podkarpatské Rusi, například o pomoci ruským kolonistům, o pozemkové reformě, o vystěhovalcích ze sovětského Ruska, o pomoci válečným poškozcům nebo o rekonstrukci válkou zničených obcí. Fencik dokázal na parlamentním fóru sice veřejně upozornit na mnohé aktuální problémy, ale jako osamocený opoziční poslanec neměl jakoukoliv šanci přispět k jejich řešení. Obdobně deklaratorní charakter měl jeho iniciativní návrh ústavy samosprávné Podkarpatské Rusi z října 1936. Fencikova činnost byla stále bedlivě sledována státními úřady. Jeho list *Naš puť* často státní zastupitelství v Užhorodu podrobovalo konfiskacím, nezřídka pro kritické články přetištěné z pražských listů.

Fencikovy aktivity mohly působit na část voličů, reálnější regionální politici však hledali možnost vzájemně výhodné spolupráce s celostátními vládními stranami. Příkladem mohla být dohoda uzavřená mezi agrární stranou a dosud opozičním autonomním zemědělským svazem vedeným poslancem Andrejem Brodym. Agrární strana však zároveň podporovala ukrajinskou skupinu sdruženou kolem listu *Zemlja i volja*. Této situace se snažila využít k podchycení voličů na Podkarpatské Rusi národně socialistická strana, jejíž předseda Václav Klofáč dlouhodobě zastával rusofilské postoje. Nový ministr školství, zástupce národních socialistů Emil Franke, schválil na jaře 1937 dodatečně ruské učebnice.⁴⁰ Ukrajinská strana na manifestačním táborech lidu v Užhorodě přijala rezoluci adresovanou vládě s rozhodným protestem.⁴¹ Pokus viceguvernéra o vytvoření prozatímního modu *vivendi* v otázce úředního a vyučovacího jazyka na principu dualismu narazil na nepřekonatelný antagonismus obou národně politických táborů. Na poradě o jazykových otázkách svolané na Zemský úřad v Užhorodě 29. června 1937 Spolek Duchnovič zastupoval Antalovský, který zastával názor, že ruský jazyk je v zásadě pouze jeden a lze hovořit jen o velkoruském, maloruském a běloruském dialektu. Navrhoval, aby na obecných školách rozhodla o užívání ruských učebnic

39 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), f. Jaroslav Mezník (dále Mezník), inv. č. 188, kart. 9, relace, kterou podává akt. taj. Julius Slováček o kongresu organizace Učitelstvo tovaryšestvo Podkarpatské Rusi (U.T.P.R.) 3. července 1937 v kině Scala v Užhorodě.

40 NA, f. Ministerstvo školství (dále MŠ), spis čj. 77.529-II-37 z 9. dubna 1937.

41 V ukrajinských kruzích se mluvilo o moskalštině nebo ruské barbarštině. MZA, f. Mezník, inv. č. kart. 9, referát redaktora Štěpána Kločuráka, vyhlášený na manifestační schůzi dne 13. června 1937 v Užhorodě ve věci zavedení velkoruského jazyka jako vyučovacího v ukrajinských školách na Podkarpatsku.

většina rodičů a na středních školách profesorský sbor.⁴² K jednání na Zemském úřadě vedle zástupců ruských a ukrajinských osvětových a učitelských spolků byli přizváni také zástupci vládních politických stran. Fencik jako zástupce opoziční politické strany k jednání pozván nebyl. Proto za svou osobu ihned poslal telegram předsedovi vlády Hodžovi, kde protestoval proti svolání porady na Zemském úřadě, protože jazykové otázky měly být vyhrazeny výlučně působnosti budoucího zemského sněmu. Zároveň prosadil, že Spolek Duchnovič zaslal 1. července 1937 viceguvernérovi memorandum, v němž anketu neuznal za platnou a domáhal se vyčkat rozhodnutí zemského sněmu.⁴³

Škola už vzhledem ke své výchovné roli nebyla vhodným místem pro propagaci národně politického smýšlení učitelů. Školní inspektor Štěpán Fedor se v anketě vyslovil v zájmu udržení školní kázně proti zřizování paralelních tříd jiné jazykové orientace na školách a doporučil zřizování oddělených škol pro ruské a pro ukrajinské děti. Musel však připustit, že vydržování takových škol by bylo spojené se značným nákladem a nemůže být pro nejbližší dobu reálné. Ruští i ukrajinští zástupci se shodli pouze v názoru, že v otázce vyučovacího jazyka bude nutno se přizpůsobit potřebám žáků, respektive vůli jejich rodičů. Oba směry ovšem předpokládaly, že vyjádření rodičů vyzní v prospěch jejich učebnic, což vedlo k zesílené politické agitaci v jednotlivých obcích, které se nezřídka účastnili i sami učitelé.

Ministerstvo školství při začátku nového školního roku vyzvalo ředitelství národních škol při zavádění nových učebnic jiného jazykového směru do obecných a měšťanských škol s vyučovacím jazykem podkarpatoruským, aby vyslechly mínění rodičovských sdružení o této věci a podaly o něm zprávy školním inspektorátům. Pokud by nedošlo k dohodě, mělo být bráno v úvahu přání většiny členů rodičovského sdružení.⁴⁴ Školský referát v Užhorodě vydal následně 2. října oběžník s podrobnými pokyny a rozeslal školským inspektorátům hlasovací lístky, které měli rozdat třídní učitelé všem žákům. Rodiče, kteří si přáli, aby jejich dítě bylo vyučováno podle ruských učebnic, měli podepsat jednu stranu a na druhé straně škrtnout text, který se vyslovoval pro použití maloruských (ukrajinských) učebnic a naopak. Negramotní rodičové měli hlasovací lístky podepisovat před obvodním notářem, který by jejich podpis ověřil, a pokud nutno i na četnické stanici. Plebiscit měl být původně proveden od 8. října do 15. listopadu, ale nebyl ukončen ani do konce roku 1937. Školské úřady byly zahrnuty protesty a stížnostmi a v některých obcích muselo být provedeno nové hlasování. Někteří rodiče si pojem „ruský“ v dotazníkovém lístku ztotožňovali s místním rusínským dialektem a nikoliv se

42 MZA, f. Mezník, inv. č. 188, kart. 9, zápis o poradě konané dne 29. června 1937 u Zemského úřadu v Užhorodě o jazykové otázce na Podkarpatské Rusi.

43 MZA, f. Mezník, inv. č. 188, kart. 9, меморандумъ в связи съ анкетой ро языковому вопросу.

44 NA, f. MŠ, výnos čj. 119.512/37-I/1 ze dne 14. září 1937.

spisovným ruským jazykem, na jiné byl vykonáván nátlak. Na 310 podkarpato-ruských národních školách se rodiče vyslovili pro ruskou gramatiku Sabova a na 117 obecných školách pro Pankevčovu gramatiku (většinou v okresích Rachovo a Ťačov). V padesáti obcích, kde rodičové nic nenamítali proti dosavadnímu vyučovacímu jazyku, hlasování odpadlo. Podle představitelů Spolku Duchnovič projevovaná vůle občanstva dostatečně prokázala dvoutřetinovou většinu pro ruskou politickou a kulturní orientaci. Viceguvernér Mezník však nesouhlasil s takovými generalizacemi, kdy by dílčí rozhodování o spisovném jazyce ve školách mělo předurčovat celou budoucí kulturní a politickou orientaci Podkarpatské Rusi.⁴⁵

Řada dalších osobností se rovněž domnívala, že byl plebiscit, i přes svou výrazně demokratickou formu, použit naprosto nevhodně pro řešení filologického odborného sporu, tím spíše, že mnozí pologramotní venkované sporné učebnice nikdy neměli v rukou a nemohli si plně uvědomovat dosah své odpovědi. Poslanec Julius Révay dokonce předložil interpelaci v parlamentu, kde dovozoval neústavnost a škodlivost vyhlášeného plebiscitu. Révay jako člen kulturního výboru poslancecké sněmovny inicioval rezoluci výboru z 16. března 1938, vyzývající vládu svolat poradu jazykovědců a dalších odborníků, kteří by podali expertní posudek o vhodné formě vyučovacím jazyka ve školách Podkarpatské Rusi a zrevidovali všechny dosud schválené učebnice. Sami jazykovědci však měli na věc rozdílné názory. Bohuslav Havránek zdůrazňoval příbuznost podkarpatoruských dialektů s ukrajinským jazykem jako svědectví dávného spoluzití ukrajinského národa. Vyslovil se proti těm ruským vědcům, kteří svůj výzkum podřídili cílům ruského politického a kulturního imperialismu natolik, že veřejně popírali svébytnost ukrajinského jazyka.⁴⁶ Proti tomu František Trávníček se veřejně vyslovil pro používání ruského jazyka jako staršího, vypracovanějšího a s dokonalejší jazykovou kulturou než ukrajinština, nad to jazyka největšího slovanského národa.⁴⁷ Fencik prostřednictvím spolku Duchnovič organizoval zasilání protestů občanů jednotlivých obcí předsednictvu ministerské rady proti vměšování se kulturní komise pražského parlamentu do školských záležitostí, vyhrazených autonomní správě jako „*útok na naše staré tradice, na naši ruskost a na náš ruský jazyk*“.⁴⁸

Fencikův radikalismus za každou cenu měl i své odpůrce. Když se Michail Vasilenko vzdal funkce tajemníka Učitelského tovarišestva na protest proti přednesení politického projevu Fencikem na schůzi učitelů ve Svaljavě, řada učitelů se vyslo-

45 MZA, f. Mezník, inv. č. 188, kart. 9, dopis Rudolfu Beranovi z 21. listopadu 1937.

46 Obsah Havránkovy přednášky 4. února 1938 v Užhorodě citován podle listu Вперед 17, 1938, č. 4, 15. 2. 1938.

47 Trávníček, František: O spisovnou mluvu Podkarpatské Rusi. Poznámky k plebiscitu o učebnicích. Lidové noviny 46, 1938, č. 83, 16. 2. 1938, s. 7.

48 MZA, f. Mezník, inv. č. 188, kart. 9.

vila proti jeho rezignaci. Stěžovali si podle nich na nežádoucí politizaci stavovské učitelské společnosti, které hrozilo, že by se pro fencikovskou politiku mohla ocitnout ve stavu jako Spolek Duchnovič. Poslední státní subvenci získal v roce 1931 s výslovnou podmínkou, že veškerá jeho přednášková činnost se bude vyvíjet jen v mezích zákona o lidových kurzech občanské výchovy. Rada zemského hlavního města Užhoroda žádosti spolku o finanční podporu opakovaně zamítala. Zemský výbor Podkarpatské Rusi sice původně přislíbil 29. října 1936 vložit do zemského rozpočtu na následující rok částku 30 000 Kč, ale vzhledem k Fencikově politické činnosti v roce 1937 odmítl toto usnesení provést. Spolek v lednu 1938 čelil žalobě Zemské banky u Krajského soudu v Praze pro nezaplacené splátky téměř půlmilionového úvěru uzavřeného na stavbu Ruského národního domu v Užhorodě, kdy reálně hrozila exekuce na spolkový majetek. Spolek tehdy žádal od ministerského předsedy Hodži a prezidenta Beneše jednorázovou sanaci hospodaření spolku poskytnutím státní subvence ve výši 600 000 Kč, z níž půl milionu by bylo přímo poukázáno Zemské bance na úhradu dluhu a úroků z prodlení.⁴⁹

Turbulentní vnitropolitický vývoj získával stále více stoupenců radikální politiky. Na společné schůzi důvěrníků RNAP 20. března 1938 v Mukačevě bylo ultimativně požadováno „*ukončení čechizace, ukrajinizace a rusinizace*“, zrušení škol s československým vyučovacím jazykem s ponecháním několika paralelních tříd pro zbývající děti české národnosti, odstranění jazykového sporu zavedením ruského spisovného jazyka do úřadů i škol, organizaci ruských lidových knihoven, divadla, univerzity, podporu vydávání děl ruských klasiků, spisovatelů, vědců a dalších kulturních pracovníků.⁵⁰ Fencik se verbálně stále ještě vyslovoval pro autonomní Podkarpatskou Rus jako součást Československa, ale stále více se vymezoval vůči českým exponentům na Podkarpatské Rusi, kteří se podle něj nikdy nesnažili pochopit komplikované poměry a řídili se jen direktivami z pražského ústředí.⁵¹ Požadavek odvolání českých veřejných zaměstnanců měl zároveň poskytnout nové příležitosti podkarpatoruské inteligenci. Fencik při své straně vytvořil zvláštní polovojenský oddíl oděný podle fašistického vzoru, tudíž oblečený do černých košil, v je-

49 AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. PR 109/38, inv. č. 906, kart. 14. Memorandum z 8. ledna 1938 podepsal místo Fencika raději školní inspektor Pavel Stepanovič Fedor.

50 MZA, f. Mezník, inv. č. 174, kart. 6.

51 „*Незаинтересованность пришедших руководителей культурной жизнью края, ихъ незнание мѣстныхъ условий и народа, ихъ односторонные взгляды, подчиненные партиямъ, центры которыхъ находятся въ Праге, привели къ полной ликвидации движения въ области культурной жизни.*“ AP, f. PS IV, interpelляция депутата д-ра С. А. Фенцика Председателю Совета Министровъ, Министру школь и народнаго просвещения и Министру финансовъ о несправедливомъ распределении субвенций на культурно-просветительные цели въ Подкарпатской Руси и въ частности о субвенции обществу им. А. В. Духновича.

hož vedení vystupoval radikální učitel Vasil Čepinec. Fencik se nakonec přes odpor ministerského předsedy Jana Syrového stal počátkem října 1938 členem první vlády Podkarpatoruské Rusi jako zplnomocněný ministr pro úpravu slovensko-podkarpatoruské hranice. Když byl předseda vlády Andrej Brody 26. října zadržen v Praze pro podezření z velezrady, Fencik proti očekávání neorganizoval odpor rusofilů proti nové vládě Augustyna Vološyna, v níž získala převahu ukrajinská orientace. Z jednání na maďarském vyslanectví v Praze věděl, že se připravuje okupace značné části Podkarpatské Rusi Hortyovským Maďarskem. Po vídeňské arbitráži zůstal v Užhorodě, přejmenovaném na Ungvár, a reprezentoval území připojené v důsledku vídeňské arbitráže jako poslanec v budapeštském parlamentu.⁵² Koncem druhé světové války byl po přechodu fronty zatčen orgány sovětské kontrarozvědky a po zinscenovaném soudním procesu popraven jako zrádce národa. Přestože byl v roce 1992 rehabilitován in memoriam, dnes bývá stále označován za demagoga, fašistu, bezohledného mystifikátora, negativistu či politického oportunistu.⁵³ Fencik představoval typ homo politicus, aktivního a ambiciózního intelektuála s organizačními schopnostmi, který mohl za příznivějších podmínek sehrát pozitivní úlohu. Řada vnějších okolností i vlastní trpké zkušenosti jej postupně přivedly k evoluci od osvětové k politické činnosti a od státotvorných postojů k aktivnímu spolenectví s nepřáteli československého státu.

Jak vidno, v materiálech českých archivů lze v řadě fondů najít materiály týkající se činnosti ruského kulturně osvětového spolku Alexandr Duchnovič. Pomáhají v detailech zpřesňovat historické vědě představy o politickém a kulturním vývoji Podkarpatské Rusi jako součásti Československé republiky i o české reflexi podkarpatoruské (ruské) politiky. Spolek Alexandr Duchnovič se sice snažil prezentovat jako kulturní nepolitická organizace, ale v rezolucích výročních sjezdů lze opakovaně nalézt zásadní politické požadavky. Spolek cílevědomě a soustavně popíral nejen právo na existenci, ale i samu existenci samostatného ukrajinského jazyka, v němž spatřoval jen maloruskou větev ruského jazyka. Stejně odmítavý postoj zaujal k svébytnosti ukrajinského národa a jeho právu na sebeurčení. Ukrajinské národní hnutí označoval pohrdavě za umělý produkt politiky habsburské monarchie importovaný z Haliče po válce tamními exulanty na území Podkarpatské Rusi. Karpatoruská odbočka Národní rady české počátkem 20. let 20. století jako jedna z mála dokázala vystihnout, že zdánlivě „pouze“ kulturní požadavek

52 Fenczik István: A kárpátaljai autonómia és a kisebbségi kérdés. Pécs 1941

53 Jarnecki, Michał: Portret oportunisty. Polityczne wybory i meandry posła S. Fencika. Karta z dziejów Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym. Studia Historica SlavoGermanica, XXV, Poznań 2004, s. 133–138; Дронов, Михаил Юрьевич: Фашизм покарпаторуськи: Штрихи до політичної кар'єри о. Степана Фенцика. Український журнал 11, 2006, č. 9, s. 24; Pop, Ivan: Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha 2008, s. 79–80. Plachý, Jiří: Život a smrt poslance Františka Schwarze. Paměť a dějiny 16, 2022, č. 1, s. 67–68.

zavedení spisovného ruského jazyka do škol a veřejného života je jen předstupněm velkoruské imperiální politiky, která může směřovat nakonec proti integritě Československé republiky a k odtržení Podkarpatska.⁵⁴ Řada českých politiků z nej-různějších důvodů zaujímalá smířlivé až vstřícné postoje k velkoruské propagandě na Podkarpatské Rusi. Stejně jako v případě Sudetoněmecké vlastenecké fronty v pohraničí se zde od verbálních deklarací nepolitičnosti, nadstranickosti a loajality k ČSR postupovalo na Podkarpatské Rusi k pravému opaku. Fencikovy ambice směřovaly až k funkci předsedy autonomní vlády, při čemž se stejně jako Henlein aktivně opíral o podporu sousedních nepřátel Československa.

54 NA, f. Národní rada česká, kart. 148, dopis karpatoruské odbočky pražskému ústředí z 7. července 1923.

On the activities of the Russian cultural educational association Alexandr Duchnovich in Subcarpathian Rus during the period of the First Czechoslovak Republic

The Russian Cultural and Educational Association Alexander Duchnovich presented itself as a state-forming non-political organization, but it purposefully promoted the Russian political direction symbolized by the demand for the exclusive use of the Russian literary language in education and public space. He denied the uniqueness of the Ukrainian nation, which he saw as a mere Belarusian branch of the Russian nation of a hundred million. He denounced Ukrainian politicians for cultural separatism and political irredentism, but did not rule out the possibility that in the future a strong, restored Russia would include the territory of Subcarpathian Russia in its annexation program. While representatives of the local Czechoslovak administration were rather reticent about the activities of the association, the association, led by its ambitious secretary Stefan A. Fencik, enjoyed the behind-the-scenes support of prominent Russophile politicians in Prague (Václav Klobáček, Karel Kramář) and abroad.